

Hele haler uden halebid

Foto: Karen Munk Nielsen

Del 1 af materialer om halebid

Innovationscenter
for Økologisk Landbrug

STØTTET AF

Svineafgiftsfonden

Forord

Hele haler uden halebid, er baseret på en interviewundersøgelse med i alt 44 producenter af økologiske grise og frilandsgrise samt litteratur og viden fra rådgivere inden for griseproduktion og foder. Undersøgelsen blev gennemført af Udviklingscenter for Husdyr på Friland i vinteren 2015-16. Oversigten gennemgår fokusområder og specifikke tiltag til forebyggelse og reduktion af halebid. Den indeholder både akutte indgreb og mere langsigtede tiltag.

Årsagerne til udbrud af halebid kan være mange, og der ses stor variation mellem besætninger i forekomst af halebid forårsaget af faktorer specifikke for den enkelte besætning. Grisenes nærmiljø, specielt træk, belægningsgrad, samt forhold relateret til fodersammensætning og adgang til foder er generelt anset for væsentlige risikofaktorer for halebid. Vejrforhold som kulde, fugt og temperatursvingninger har ligeledes betydning for forekomsten af halebid og understreger nødvendigheden af at indrette et godt stimiljø, der er tørt og trækfrit på alle årstider. Grise med sygdom eller dårlig trivsel disponerer desuden for halebid.

Har man stalde eller stier hvor der ofte opstår halebid, bør der i besætningen afsættes tid til en grundig gennemgang af forholdene, så indsatsen bliver målrettet og langsigtet.

Hele haler uden halebid er 1. del af en samling af værktøjer målrettet reduktion af halebid fokuseret mod økologisk griseproduktion og frilandsproduktion. I alt er der tre værktøjer, hvor 1. del danner grundlag for to andre værktøjer som består af en kort tjekliste med fokuspunkter og tiltag (del 2) og et registreringsark til registrering af tiltag til forebyggelse og reduktion af halebid (del 3).

Indhold

Halebid	Side 2
Trivsel	Side 3
Foder	Side 4
Vand	Side 6
Nærmiljø	Side 7
Belægning	Side 9
Beskæftigelse	Side 10

Halebid

TILSYN

For at reducere og bekæmpe halebidsudbrud er det vigtigt med hyppige tilsyn og hurtig reaktion allerede ved de første tegn på ubalance hos grisene i en sti, dvs. før dyrene begynder at bide haler. I økologi og på friland er stortier meget udbredt med flokstørrelser på flere hundrede dyr, og opmærksomheden bør skærpes yderligere i disse systemer.

Har man stalde eller stier hvor der ofte opstår halebid, bør der i besætningen afsættes tid til en grundig gennemgang af forholdene, så indsatsen bliver målrettet og langsigtet.

HÆNGENDE HALER

Grisenes haler bør iagttages dagligt. Det kan aflæses på antallet af krøllede/hængende haler, hvordan situationen er i stien. Haler med krølle på er tegn på, at grisene er godt tilpas, mens haler der hænger nedad eller er trykket ind mod grisens bagende kan være et advarsels-signal. Som tommelfingerregel anbefales det, at når 10 pct. af grisene i en sti observeres med hængende haler, sættes der ind med tiltag for at reducere risikoen for at grisene begynder at bide haler. Ikke alle hængende haler signalerer problemer. Grisehaler vil også hænge, når grisene hviler, er meget koncentreret om noget, hvis grisene er syge eller når det er koldt og grisene fryser.

HALEBID

Halebid opdages som rødme på halen og manglende hår på halespidsen. Der er evt. blod eller blodpletter på halen eller på grisens bagpart, og der kan ses sår, rifter eller bidmærker enten på halespidsen eller længere oppe på halen. Grisen vil ofte forsøge at beskytte den bidte hale ved at holde den trykket den ind mod kroppen. Ofte kan halebid opdages i en sti ved at der ses blod på andre grises krop eller på vægge og sti-inventar.

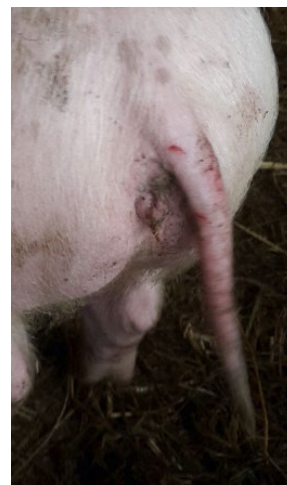

Foto af mildt halebid

Trivsel

UTRIVELIGHED, NEDSTEMTHED, MANGLENDE ÆDELYST OG SYGDOM

Grise med nedsat trivsel, fx grise belastet af sygdom ved indsættelse eller senere i opfedningsperioden har ofte øget risiko for halebidsudbrud. Flere besætninger oplever en sammenhæng mellem halebid og en række sygdomme:

- Mave-tarm problemer som diarre, lawsonia eller mavesår
- Lungebetændelse, influenza
- Ledbetændelse eller andre benproblemer
- PRRS
- Salmonella-infektion

Øget sygelighed eller utrivsel hos grisene som følge af vaccinefejl kan også udløse halebid. Sygdom er en belastning for den enkelte syge gris, men også resten af dyregruppen påvirkes. En af konsekvenserne kan være, at grisene begynder at bide haler. Brug dyrlægen som sparringspartner og få stillet en diagnose ved mistanke om sygdom, så dyrene kan blive behandlet.

ØGET AKTIVITET

Nogle studier har vist, at grisenes aktivitet øges i perioden op til et halebidsudbrud, det vil sige de virker rastløse, står mere op og ved indgang i stien kan grisene være meget pågående og 'hænge i støvlerne'. Derfor kan observationer af grisenes aktivitetsniveau bruges som et forbyggende redskab til kontrol af halebid. Observer grisene på et tidspunkt hvor der almindeligvis er roligt i stalden, fx omkring middag hvor de hviler sig, og sammenhold grisenes adfærd over flere dage. Tildeling af nyt, friskt rodemateriale eller grovfoder, eller tildeling af sliksten/mineraler kan virke dæmpende og forebygge et evt. udbrud af halebid.

UDBRUD AF HALEBID

Hvis der udbrudt halebid kan det stoppes ved at finde og isolere den eller de grise der bider haler og flytte dem til en isoleret sti. Hold øje med grise der er mere aktive og rastløse eller jager de andres haler. Det kan også være at de har blod på hovedet efter at have været i nærkontakt med en blødende hale. Det er lettest at få øje på rastløse grise i perioden hvor der almindeligvis er stille i stalden, fx omkring middagstid. Ved at fjerne bideren undgår man at udbruddet udvikler sig. Bliv ved med at holde stien under omhyggelig observation. Det kan være svært at identificere halebideren og hvis der først er bidt hul på en hale kan flere grise begynde at bide haler.

Grise af "avlslinier" (L-Y kombinationer med L eller Y som far) har ofte et andet temperament end Duroc-afkom, og kan være dem der forårsager halebid. Vær særligt opmærksom på disse grise (både polte og galtgrise) når halebideren skal findes. Ved tilbagevendende problemer med halebid kan det være en ide at opstalde

"avlsgrisene" separat for på den måde at forebygge problemer.

Halebidte grise sorteres fra og sættes i aflastningssti, så deres sår ikke tiltrækker sig yderligere opmærksomhed. I aflastningsstien kan sårene behandles og få ro til at hele. Bliver halebidte grise i stien, skal der være fokus på dem. Mærk dem op, så de er lette at identificere, og ophelingen af halen kan følges. Halebid kan behandles med antibiotika, smertelindring eller lokalt med sårpray efter aftale med dyrlæge.

Til systematisk registrering af et halebidsudbrud kan man bruge registreringsskemaet (del 3), der kan downloades fra Innovationscentrets hjemmeside - www.icoel.dk.

Foder

TOMME FODERAUTOMATER

Foder er en vigtig resurse for grisene, alle skal have noget at æde, derfor bliver begrænset tilgængelighed til foder en stressfaktor. I en sti med frustrerede og sultne grise, er der stor risiko for udbrud af halebid. Fyld derfor hurtigst muligt tomme foderautomater med nyt foder eller rens bro-dannelser væk, hvis de skulle være årsag til manglende foder. Tildel rigeligt med grovfoder flere steder i stien. Det kan stille den værste sult og holder grisene beskæftiget, indtil foderkasserne igen er fyldt.

FOR FÅ ÆDEPLADSER

Overensstemmelse mellem antallet af stipladser og antallet af ædepladser er meget vigtigt. Normer for antal grise pr. ædeplads i indendørs produktion ses i Tabel 1, men vær opmærksom på, at det højere foderforbrug/foderbehov i økologisk og frilands produktion kan betyde, at der er behov for flere ædepladser i stien end angivet i normen. Foder er en vigtig resurse for grisene, alle skal have noget at æde, ikke kun højt rangerende dyr. Ud over antallet af foderkasser har også placeringen betydning. I fodringssystemer med vægtsortering kan det give problemer med frustrerede og sultne grise, hvis de ikke kan finde ud af systemet, eller der er overbelægning på foderkasserne i én af siderne. Der skal være uhindret adgang til

Foto af kø ved foderautomater

foderet, også for de lavest rangerende dyr. Smalle adgangsveje skal ikke kunne spærres af dominerende dyr. Har de lavest rangerende dyr kun begrænset adgang til foderkasserne, fx når alle andre hviler, skaber det ubalance i døgnrytmen, og der kommer til at gå nogle frustrerede og sultne grise i stien. De grise udgør en risiko for et udbrud af halebid. Er halebid et problem, skal man holde øje med trafikken ved foderautomaterne, gerne ved middagstid eller om aftenen efter kl. 20, for der hviler grisene normalt. Er der fortsat unormalt meget aktivitet ved automaterne, kan holdet neddeles, eller der kan monteres flere foderautomater. Det er ikke sikkert, at der er problemer de første uger efter indsættelse, men i takt med at grisene vokser, kræver de også mere plads ved foderet. En ædeplads svarer som minimum til grisens skulderbredde (+ 10 %): ca. 20 cm ved 30 kg, men ca. 35 cm ved 110 kg (kilde SEGES Svineproduktion).

Tabel 1. Vejledende normer for antal grise pr. ædeplads ved forskellige fodringsmetoder (kilde SEGES Svineproduktion)

Dyregruppe	Strategi	Fodertype	Tildelingsprincip	Grise pr. ædeplads
Smågrise, ung og slagtegrise	Efter ædelyst	Tørfoder	Simpel tørfoderautomat, krybbe opdelt med krybbeadskillelse	4-5
			Simpel tørfoderautomat, krybbe opdelt med hoved-/skulderadskillelse	10
		Opblødt foder	Automat til opblødt foder (enkelttyrsautomat)	10-15*
			Automat til opblødt foder (andre typer)	10**
		Vådfoder	Krybbe opdelt med hoved/skulderadskillelse	4-7

*15 grise pr. ædeplads kun, hvis der er ekstra vandforsyning i stien.

**10 grise pr. ædeplads kun, hvis der er ekstra vandforsyning i stien.

FODERSAMMENSÆTNING OG KVALITET

Grundlæggende indeholder alt foder mineraler efter normerne, men følgende forhold kan variere: E-vitamin, struktur, protein, fordøjelighed af fodermidler; energi, protein og mineraler, andel af grovfoder og grisenes appetit. I varme perioder kan dyrenes ædelyst og næringsstofbehov have modsatrettet effekt. Grisene æder mindre, det kan føre til stressede grise på grund af underforsyning med energi, protein og mineraler. Foder med højt proteinindhold af lav fordøjelighed giver diarre og ondt i maven og kan ligeledes føre til stressede grise. Der kan derudover også ses problemer med udbrud af halebid i forbindelse med foderskifte.

Opstår der problemer med grisenes adfærd – så tjek:

- Høst – husk ekstra E-vitamin
- Passer blandingen til aldersgruppen – snak med rådgiver/foderleverandør
- Er der sket ændringer i fodersammensætningen – smager det som det plejer? Tjek indlægsseddel el. snak med rådgiver/foderleverandør
- Tager blanderen de rigtige råvarer – følg en blanding
- Silokontrol – brug silovægtene på de enkelte råvarer
- Er fodersiloen ren? – når der blæses piller ind i siloen bliver siloen "afstøvet" af de nye piller og muggent støv blæses med ned i keglen (især sommer og glasfiber siloer)

Vand

FOR FÅ VANDFORSYNINGER

Vand er en vigtig resurse for grisene. Begrænset adgang er en stressfaktor, da alle grise skal have noget at drikke. I en sti med frustrerede og tørstige grise, er der risiko for udbrud af halebid. Overensstemmelse mellem antallet af stipladser og antallet af vandinstallationer er derfor vigtig. Der skal minimum være 2 drikkesteder pr. sti.

Ved mistanke om for få vandforsyninger start da med at tjekke, om der er et tilstrækkeligt antal vandforsyninger i stien. Se tabel 2. Kontroller samtidig at vandforsyningerne er monteret korrekt, fx så den tiltænkte aldersgruppe kan nå ventil/vandkop eller at der ikke er inventar, der forhindrer fri adgang.

TILSVINEDE VANDKOPPER

Uhygiejniske vandkopper øger ikke grisenes lyst til at drikke. I nogle tilfælde indikerer snavsede drikkekopper, at de ikke bruges ret ofte, enten fordi de er dårligt placeret i stien, eller fordi de har lav ydelse og derfor ikke er så attraktive. Rengør drikkekopper og -kar så grisene har adgang til rent drikkevand.

Tabel 2. Gris pr. vandtildelingsenhed (kilde SEGES Svineproduktion)

Dyregruppe	Type af vandtildeling	Grise pr vandtildelingsenhed
Smågrise	Sutteventil	10 ¹
	Bideventil (rørfodringsautomat)	10 ¹
	Drikkekop	15-30 ²
Slagtesvin	Næseventil (rørfodringsautomat)	10 ¹
	Drikkekop	15-30 ²
	Drikketrug	330x330 mm pr. 25 slagtesvin ³

1) Min. to drikkesteder pr. sti, hvoraf et ikke er i forbindelse med foder. Ved rørfodringsautomat, som har to drikkesteder, der er adskilt fra foderet, er yderligere vandforsyning ikke nødvendig, forudsat at ventilerne er indstillet, som hvis de var placeret uden for foderautomaten. I sygestier vurderes ét drikkested at være tilstrækkelig, da der er få dyr i stien.

2) Afhængig af udformning.

3) Mål i mm angiver drikkeoverflade i drikketrug til udendørs produktion.

Anbefalingerne tager forbehold for placering og udformning.

UTILSTRÆKKELIG VANDFORSYNING

Er der usikkerhed om grisene får tilstrækkeligt med vand kontroller da drikkeventilernes ydelse. Tag et målebæger eller en tom mælkekarton og tjek hvor lang tid det tager at aftappe 1 liter vand fra drikkeventilerne (max. 1 minut). Ventiler med lavere ydelse bør repareres. Se tabel 3.

Tabel 3. Drikkeventilernes ydelse (kilde SEGES Svineproduktion)

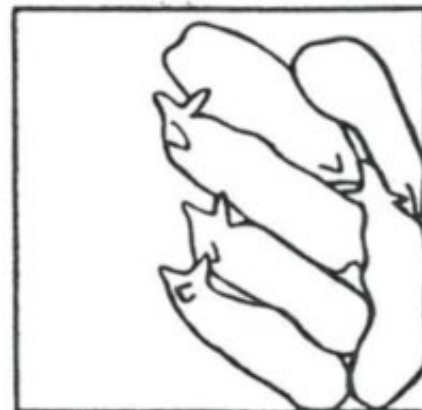
Drikkeventilernes ydelse		
Bideventil	Smågrise	0,5-0,8 liter pr minut
	Ung- og slagtesvin	0,8-1,2 liter pr minut
Drikkekop	Grise i vækst	Minimum 1 liter pr minut

For yderligere detaljer om vandtildeling gå ind på svineproduktion.dk og søg på *vandtildeling*.

Nærmiljø

TRÆK

Staldens indretning har stor betydning for, om dyrene trives. Grise er meget følsomme over for træk. I åbne stalde kan det være svært at styre påvirkningerne fra vind og vejr, men det er vigtigt, at der som minimum er et trækfrit leje til dyrene. Det kan aflæses på grisenes liggeadfærd, om deres leje fungerer. Smågrise vil ofte ligge i bugleje i en klump med flere lag, hvor slagtegrise også ligger i bugleje, klumper sig tæt sammen, men uden at ligge i lag. Se figur 1. Observeres denne liggeadfærd er der grund til at undersøge lejet grundigt. Man skal være opmærksom på, om man kan mærke træk på sine bare arme og nakke i dyrenes opholdszone - fra gulvet op i en meters højde. Vær især grundig langs væggene. Når lejet er undersøgt og problemerne lokaliseret kan et trækfrit leje sikres via forskellige virkemidler, alt efter det konkrete problem.

Figur 1. Slagtegrise sammenklumpet

Justering af grisenes nærmiljø:

- Justering af ventilation evt. i samarbejde med ventilationsrådgiver
- Montering af overdækning med nedadbukket forkant samt 10 cm fald fra væg mod åbning
- Vindstrimler opsat ved leje eller åbning til udeareal
- Afskærmning f.eks. ved opstilling af halmballer ved åbning til leje eller udeareal
- Montering af vindfang ved åbning til udeareal
- Montering af halmbræt ved lejet dels for at holde varmen i lejet, men også for at bremse kold luft som kan klæbe langs gulvet og skabe træk
- Oplever besætningen hyppigt problemer med omslag i vejret – vær ude i god tid med justeringer

VARME OG KULDE

Grise er følsomme overfor varme, og som tommelfingerregel er det vigtigt at kontrollere overbrusningsanlægget når staldtemperaturen overstiger 22 °C. Alle dyser skal fungere og tjek også, om der er overbrusning i de forventede intervaller. En ekstra foranstaltning kan være at øge luftskiftet i stalden, men pas på, at der ikke skabes træk. Grisenes adfærd påvirkes af varme. Deres døgnrytme ændres når det bliver meget varmt, og i stedet for at være mest aktive om eftermiddagen rykkes aktiviteten til aften og nat, hvor det bliver køligere. Det påvirker trafikken til resurser som vand, foder, grovfoder og beskæftigelsesmateriale, og der kan opstå stress blandt dyrene. Besætninger der lader foderkasserne stå tomme en del af natten, kan med fordel ændre praksis om sommeren, så foderet også er tilgængeligt om natten.

Grise er i stand til at klare relativt lave temperaturer så længe der er styr på hygiejnen. Det er vigtigt at lejet er tørt og velstrøet med halm af god kvalitet, og med plads til, at alle grise kan hvile samtidig. Dyrenes termoneutrale temperatur ændres i opvækstperioden, fra en staldtemperatur ved indsættelse på ca. 20 °C til ca. 12 °C i den sidste tid inden slagt.

FUGT OG LUFTKVALITET

Et fugtigt staldmiljø giver problemer. Derfor er det vigtigt at begrænse tilsølede arealer. Om vinteren er vådt betongulv med til at sænke staldtemperaturen og om sommeren gør varm og fugtig luft det svært for grisene at køle sig ved hjælp af fordampning. Det kan specielt være et problem under en evt. overdækning i lejearealet.

Det er vigtigt at sikre et godt luftskifte, dog uden træk. Dårlig luftkvalitet, fx højt ammoniak-niveau, kan stresser grisene og udløse halebid.

LYS, STRØM OG JORDSTRÅLER

For at understøtte en stabil døgnrytme, skal grisene have en sammenhængende periode på mindst otte timer per dag med henholdsvis lys og mørke. Lysintensitet skal være på mindst 40 lux.

Jordstråler under staldene kan lede krybestrøm rundt i inventar, gulve, foder- og vandtrug mm. og kan forårsage uro og stressede grise, dog uden at være videnskabeligt bevist. Fejlstrøm fra elektriske installationer kan ligeledes skabe problemer hos grisene. I begge tilfælde skal strømmen ledes væk fra staldene. Kontakt en elektriker og få tjekket HPFI-relæet eller slå op på internettet og find henvisninger til folk der beskæftiger sig med jordstråler.

Belægning

Ved for høj belægning i en sti, grundet et større antal grise end stien er indrettet til eller ved for store grise til det tilgængelige areal, begrænses rådigheden af stiens resurser for den enkelte gris. Grise er stærkt motiverede for at udføre den samme adfærd samtidig, som fx ædeadfærd, og der vil naturligt opstå konkurrence om foder og vand, hvilket stresser grisene. Konsekvenser af manglende vand og foder er beskrevet i afsnittene på side 4, 5 og 6. Øget belægningsgrad vil også reducere det tilgængelige lejeareal, og kan føre til, at grise må hvile på uhensigtsmæssige områder. Hvilede grise vil ofte blive forstyrret og det kan medføre at stiens tilsigtede zonedeling ændres, så adgang til fx foderområdet hindres, eller grisene begynder at gøde hvor det ikke er hensigtsmæssigt. Om vinteren kan et reduceret lejeareal resultere i frysende grise.

Sørg for at overholde arealkravene (se tabel 4 og 5) og neddel grisene eller flyt dem til en større sti hvis belægningsgraden bliver for høj.

Tabel 4. Mindste indendørsareal og udendørsareal for grise (kilde Vejledning om økologisk jordbrugsproduktion, Landbrugsstyrelsen 2018).

	Indendørs areal (det nettoareal, som dyrene skal have til rådighed, både hvile og ophold)		Den del af gulvet indendørs, der som minimum skal være fast gulv	Udendørs areal (løbegårde ikke græsarealer)
	Mindste levendevægt, kg	m ² / dyr		
Smågrise	Min. 40 dage og indtil 30 kg	0,6	0,30	0,4
Smågrise/ung-grise	Indtil 50	0,8	0,40	0,6
Slagtegrise	Indtil 85	1,1	0,55	0,8
Slagtegrise	Indtil 110	1,3	0,65	1,0
Slagtegrise	Over 110	1,5	0,75	1,2
Avlsdyr, hundyr	-	2,5	1,25	1,9
Avlsdyr, handyr	-	6,0	3,00	8,0

Tabel 5. Mindstemål for lejeareal ved opstaldning af grise (kilde Vejledning om økologisk jordbrugsproduktion, Landbrugsstyrelsen 2018).

Grise maks vægt, kg	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	150	200	250	300
Leje-areal, m ² / gris	0,13	0,20	0,26	0,32	0,37	0,42	0,47	0,51	0,55	0,59	0,63	0,78	0,94	1,10	1,23

Beskæftigelse

Grise er nysgerrige og aktive dyr der naturligt har en trang til at undersøge deres omgivelser. De er meget motiverede for rodeadfærd og har af den grund brug for adgang til egnet rode- og beskæftigelsesmateriale. Dette kan imødekomme uønsket adfærd som fx halebid. Materiale med høj nyhedsværdi, dvs. hyppigt udskiftet materiale, fastholder grisenes nysgerrighed og holder dem bedre beskæftiget i længere tid. Ved udbrud af halebid kan det også være en ide at sætte grisene ud på marken. Herved ændres grisenes omgivelser og der er rigeligt med beskæftigelse.

Der skal altid være fri adgang til rode – og beskæftigelsesmateriale, og beskæftigelsesmateriale der kan bides i og ødelægges er mest attraktivt, fx reb, grene, juletræer eller lignende. Jord eller halm, evt. med spredte foder-emner iblandet (fx korn eller majs-kerner) er også et attraktivt beskæftigelsesmateriale. Grovfoder kan også indgå som en del af det tilgængelige rode- og beskæftigelsesmateriale.

MANGEL PÅ GROVFODER AF GOD KVALITET

Grovfoder skal indgå i den daglige foderration. Halm er ikke godkendt som grovfoder. Vær opmærksom på at kvaliteten af grovfoder er god og fjern altid muggent eller gødningsforurenede grovfoder. Tildeling af en ny type grovfoder kan øge grisenes interesse og aflede uønsket adfærd som fx halebid. Ved tildeling af nyt grovfoder skal rester af gammelt grovfoder fjernes.

Overvej måden grovfoderet tildeles på og sørg for at flere grise har adgang på samme tid.

Ved begyndende halebid:

- Opsæt grovfoderhække eller tildel grovfoder flere steder i stien
- Tildel grovfoder i større mængder
- Tildel frisk grovfoder gerne flere gange dagligt
- Hav adgang til et lille lager af alternativt grovfoder, gerne mere interessant for grisene end det normale grovfoder, som kan tildeles ved problemer
- Vær opmærksom på, at der skal tildeles tilstrækkeligt med grovfoder og beskæftigelsesmaterialer, så dyrene er forsynet i alle de aktive timer (kl. 5-22)

Foto af grovfoderhæk med plads til at flere grise kan æde samtidigt.